

7054

KUNGL. UNIVERSITETETS BIBLIOTEK
UPPSALA

Landsmålsarkivet

Småland

Jätsen

Strömberg, Aug. 1934.

ULMAs frigel. 27 Åkerns besedning.

58 fl. 42

7054

50x

17/3 34

Åkerns beredning.
Jordbruksredskap.

Småland
Jät

Allt verktyg och redskap som vi använda för jordens bearbetning, kalla vi jordbruksredskap, men för längre tid tillbaka, var den allmänna benämningen "ack^äreskap" (båda a- som a i jag).

"Haongreskap" - handredskap av olika slag, som vi använde vid jordbruksarbete voro: Potyxa, något i stil med fig 1, i fr. b. 27. den användes vid odling, och har fått sitt namn av att den användes endast vid odling, och även andra tillfällen då det gäller att få bort, i jorden hinderande, trädrotter. (Plojyxa) användes, men det var inte så noggrann med skärpan hos "plojyken" - plojykan, den användes endast att slå i pilen med eller annat riknande. Den fästes vid plogen, för att vara till hands "te haongs" vid behov. "Tö^äoyxl" - torvyxa och "tö^äohacka" - torvhacka användes till att slå sönder jordklumparna med. För detta ändamål användes för det mesta en gammal utsliten

Landsmålsarkivet Uppsala 7054

A. Strömberg. 1934. JÄT

SMÅL.

Frgl. 27

båtyla. Klubbor användes icke här i socknen.
 Av hackor hade vi: Vändhacka, som användes då
 man "vände brännar". Bräne är ett litet uppodlat
 stycke jord i skog eller hage. Djuphacka användes
 för att djuphacka jorden med på ett nyodlat område
 och att vända stora turvor med. Flåhacka - flå:
 hacka, med den hackades loss alla grästuvor och
 "tua" - "tuar" - turvor. Vår flåhacka liknar fig. 2 i fr. l.
 27, men är inte så spetsig, utan mera rund.

Korp. Vår korp är lika med fig. 3 i fr. l. 27. Med den
 hackades man loss stenar och grus vid dikning och
 körning i grusbäckar. Detta arbete kallades att
 korpa. - Krattor av olika slag hade vi. Sådanne
 med trästycke av trä eller järn, med pinnar av trä
 eller järn. Åkerkratta - åkerkratta, den var gjord
 av trä, på ett skraft satt ett grovt tilltylat trä-
 stycke av trä som kallades krattehust - kratt-
 huvudet, var i vissa instagna långa, grova pinnar,

Landsmålsarkivet Uppsala 7054
 A. Strömberg. 1934. JÄT
 SMÅL.
 Frgl. 27

Senare kallades "tingar", "tingar", "krattetingar".
 På en liten åkerbit harvades inte, man "redade"
 jorden med en sådan kratta, ty så liten kunde
 åkerlappen vara, att man inte kunde höra de med
 kretsatur, och då användes krattan.

Med sådana krattor, krattade man ned säden på
 brännarna, man använde även sådana hackor,
 vid denna tillfällen, som de omtalats.

Jökkrast - jökkrast: Med denna ropades alla
 stenar, så och de man sät på en åker. Alla renar
 "stinkades" med hacka eller spade. Derved menas
 att, den jord som kommit i gräset, drogs tillbaka
 till åkern, med denna verktyg, att så den jord
 som vid röjning kommit upp i gräset. Så gjordes
 på alla åkrar, både höst och vår.

Krattor av järn: På 1860-70. ja även långt senare
 såg man, att kanske man få se ännu, på småstök-
 len i skogarna, användas ett slags väffna av

av järn, dessa voro hemmasmidda. Jag har ju
en sådan i min ägo. En järnten 60 cm. lång och
3 cm. bred, samt 1 cm. tjock, formades i både ändar
till runda tingar, penna, som böjdes ned till
de ringo samma ställning som tingarna ha i
en räffla. Vidare voro 2 tingar vid vardera
sidan om taongen bylsan, hålljärnet, som om-
skuter och håller skaftet, och som är fastsat
midt på nämnda järnten, och vers nit ut-
gjorde en tinga, alltså 3 tingar. Taongen var
uthamrad så att den omslöt skaftets hela
tjocklek, där den var fastspikad vid skaftet.
Tingarnas längd var 11 cm. och tjockleken
som en vanlig eger. Skaftets längd $1\frac{1}{2}$ m.
Sådan är praktiskt jag har som minns efter
en gammal anhörig, han använde den på 1860-
-70 talet helt och hållet i stället för harr,
tills han fick råd att skaffa sig en sådan.

Landsmålsarkivet Uppsala 7054
A. Strömberg. 1934. JÄT
SMÅL.
Frgl. 27

Även sedan han skaffat sig harv, använde
han krattan på sidena ställen som bring
stenar och stenröse, stentröse, der han inte
kunde köra nära nog med sina kor. Han
krattade upp gräs med den i potatislundan
han harvade ned säd med den, han hackade
loss och krossade quävisiga jordklumpar med
den, i brist på passligare redskap, och så
företom det lite varstans. — Tjongen som
med ena ändan är fastsat vid krattens
vudet, och med den andra omsluter skaftet,
är 40 cm. lång, och är fastspikad vid skaftet
med 3 spikar. Denna byrsa, tjongen, är 16 cm.
i omkrets, och utom den del av tjongen ^{der skaftet} är
insatt, är denna flat, 1 1/4 cm. tjock, 2 cm bred.
Hela krattan väger 4 1/2 kg.

Gräpar: Före användes gräpar av trä, dessa
voro enbart av trä utan skoning, med tre

horn, och tre tvärpiunnar som höllo grephornen
 och skaftet samman. Längre fram i tiden blevo
 trägreparnas hornspetar skadade. Dessa grepar
 användes att måka - mocha med i ladugården,
 samt att läsa dynga med på dyngsät ^{än} -
 -dyng-gödselvagnen, och vid avläsning.
 Sedan kommo järngreparna. Greparna kallades
dynggrepen, laggögrep, gösselgrepen.
 Äldre benämning var gröpp, gröppen, gröppa
gröppan. - Tennarna - piunnarna kallades ting
 eller hörn - horn och efter antalet sådana
 kallades greparna testingagrep eller trishörning.
 järngreparna blevo fyrtingagrep - 4 tingar
fyrhörning, femtingagrep, femhörning.
 Dessa redans användes även att grav med.
 man grav, även gravde, her gravet, grav nu.
Spadar och skovlar. Skovla gjordes endast av
 trä, bokträ. De gjordes icke enda trästycke.

Landsmålsarkivet Uppsala 7054
 A. Strömberg. 1934. JÄT
 SMÅL.
 Frgl. 27

2
dådliga skovlar användas ännu, och för samma
ändamål som i äldre tider, näml. på lagen att
skäta skuffla säd med, på vintern att skäta -
skotta snö med och i ladugården att skäta ut -
måka ut - sköffla ut gösslen m.ä.

En annan slag av skovlar fanns och finnas, som
dock inte äro några skovlar, efter vår uppfattning
men kallades så ibland, dessa äro skufflar -
sköffla och mera passande för sädskuffling,
på lags och i magasin. De äro liksom de förra
gjorda av en enda trästycke, av al, och i mot-
sats till skovlarna, utbräade så att de ha
höga kanter vid sidorna, de göras av al eller asp
men helst av al, då detta träslag är hållbarare
än asp. De användas även, liksom skovlarna
att skäta - skotta snö med, och äro ungefär i
samma längd som dessa. De gjordes med eller
utan handtag, emellan som trästycket passade.

Landsmålarkivet Uppsala 7054
A. Strömberg. 1934. JÄT
SMÅL.
Frgl. 27

med handtag, då var det i sin med det övriga träet,
 och såg ut ungefär så eller så . Skryffeln
 görs i ungefär följande storlek: Skryffelns baka
 längd 1 m. Skaftet 55 cm. Längd och själva sköffan
 45 cm. läng. Bredden träs över från kant till kant
 26 cm. Skaftets tjocklek nära vid själva sköffan
 16 cm. i omkrists, vidgar uppåt till 18 cm. Skaftet
 går först i en svag båge från sköffan och slutar
 sedan med en slags handtag på 17 cm. Längd.

. Denne uppsvängda bit är flat & kantig
 med 19 cm. omkrists. Sköffeln är flat inunder som
 och inuti. Skovelns längd är ungefär densamma
 skaftet slutar med en böjning och ett hak - hak
 → är flatt och förses med ett hål för upphängning
 på spik . Skovelbladet 42 cm. längd, 31 cm. bred,
 men det fanns i Finns sådana på 35 cm. Bredd. Upps
 vid skaftet är skovelbladet 2 cm. tjockt, avtunnar
 sedan så småningom till 1 cm nedåt med tunn kant.

Landsmålsarkivet Uppsala 7054
 A. Strömberg. 1934. JÄT
 SMÅL.
 Fagl. 27

spadar, späe, späen, spää, späänä.
 spadarna gjordes av järn, dels med och dels
 utan handtag på skaftet. Handtaget plögade
 utgöres av en jämnstycka, vari såtes en rund
 träbit . spadens längd 70-100 cm, spårna
 spadern eller spadbladet 30 cm. långt, 27-28 cm bredt
 och var upptill utkamrat och vikt runt om
 skaftet, i spadern var utknå inkamrat en för-
 djupning der nedre skaftändan hade sin plats
 och var spikat fast. spadern var avrundad
 nedtill och mycket tunn, den var utknå avsedd för
gravning. spadens övertkant var vikt och av-
 sedd att trampa på då man grav. denna viktning
 var ungefär 1 cm. bred. särskilda spadar att
 gräva diken med funnos för, nu ser man alltså
 några. dessa voro något smalare än andra
 spadar, och de voro tvärs i underkant, de
 gjordes av hemmasmedarna, de voro försedda

Landsmålarkivet Uppsala 7054
 A. Strömberg. 1934. JÄT
 SMÅL.
 Frgl. 27

med en slad, en slote å tröä pas, tramp:
slå, träså å trampa på.

Verktyg för stenbrytning: vore järnspe, jääu:
spett, jäänstang, vilkast var samma sak.

Brätt - brott, lönna - hunnar, det är länge
tjocka stänger som användas när de byter stau.
samtilligen är lönna grova stycken av
äror eller stänger som läggs under att byta
mot. - släggan. stenläggan användes då
man kilar sönder sten, att slå ned kilänä
med i bäähålen - borrhålen, så att stenen går
i tu, spricker. släggan användes även till att
knostas stenas med, d. v. s. slå av en del kantar
och utstående ojämnheter, som man vill bli av
med, för att få stenen mera jämn och passande
för vad den är ämnad till. Detta kallas även knosa.
"Dän stenen bli bra, dä ska bara knosas dän
en bit av an föäst." Det sägas även: "Stenen

Landstrålsarkivet Uppsala 7054
A. Strömberg. 1934. JÄT
SMÅL.
Frgl. 27

kämma te ä passa, när vi far lära tökta
- tukta honom lite, han ska töktas. Ja nu
ä stenen töktad ä finä.

stendräj, stenhammel, asa, en asa ä asa
från stenarna med (asa, kasa - glida), eller
forsta bort dem från åkarna.

Skacklära + skacklära, som utgjorde försening,
lämpen mellan vagn och dragare, vore fastsatta
vid båda vagnens sidor, och i seldonen, både
sidor om djuret. Skacklarna vore svängda
utåt så ä de passade efter hästens buk.
Man använde draylinä - draylinor, spantlinä
- spantlinor, sieresp - sidosp, strack, hävå =
strack ell. hävåstrack - hävåstrack, detta
kallades även hävådray ell. hävåvadrä - hävå =
dray, och var fastsatt i karven och i seldordning,
Ett hävådray användes även beäkersjå - björk =
vidjan, svänglarna kallades skänglar, subetts =

Landsmålsarkivet Uppsala 7054
A. Strömberg. 1934. JÄT
SMÅL.
Frgl. 27

skänglar och träbatts-skänglar. Det bestug som
 sett på midten av svängeln var skänglabestugjet
 i varje av svängelns ändar är fastsatt en hälla
 och i den sitter en knota som lättast skall häktas på.
 Dessa saken kallades gemensamt för håmlaty ö
skänglaty, håmladon, skängladon.

Krok. Dessa olika benämningar ha vi på
 dessa krokar, såsom äåjekrok, drakarok, en-
betokrok och träbattokrok. - Äåjekrok har
 fått denna sin benämning på grund av att höra
 i jorden med en ärder, vars rög av trä med
 järnspets eller hets av järn, kallades och
 kallas äåja - ärja. Och ärder - avät. Vi
äåjde mä avät som vi ploja mä plojen.
 Krokarna voro av järn, men det användes
 förut av passligt trä såsom vildapel, gran,
 en, och ek. Aväts delar voro tillen, visen,
avö-kroken, avö-hönan (ärderhornen), samt

Landstämalsarkivet Uppsala 7054
 A. Strömberg. 1934. JÄT
 SMÅL-
 Frgl. 27

Åvåstaongen (årderstängen) och haongtaket -
 handtaget, som var av trä, en träkloss på fram-
 slän till en ställa årdet mod, så att bilen gick
 qvundars eller djupare.

En slags årdar fanns och användas som kallades
pränaasöt eller jöpränaasöt (potatisårderi).
 Detta var arseti att äåje na - mylla nad potatis
 med velt att kupa dem med.

De gamla, eller de personer i den gamla tiden, som
 satt potatis på en liten jorabit gjorde sig
 små årdar som de drog själva, eller som
 ofta hände, att en ko saut kustrum på stället
 hade var sin ända av obst och hjälptes åt att
 dra. Då kunde man få höra gubben ropa:
 "så, så, så hosam lella, fram bara! - och du
Lise! Te höje - höjer om stansen! A höj!
Ahä! Dra på bara! si så löra ja!

Landsmålsarkivet Uppsala 7054
 A. Strömberg. 1934. JÄT
 SMÅL.
 Frgl. 27

Vid ao^o-billan der ao^o-visen sät, vore gjorda två hål,
deri sättes stängen med en träpinne igenom som höll
delarna samman. När ändert skulle lättas eller tyngas
sättes stängen högre upp eller längre ned, alltefter som
det skulle bli tyngre eller lättare.

Vid vardera av änderbillans sidor, stodo två pinnar
upp, dessa kallades ao^o-ö^o-nen - , ändersö^o-nen.
Det slags änder som de kallade jo^o-pää^o-asät - jord,
pännändert, hade en bredare bill. När potatisen sättes
så hövde - äjdes (ao^o-de) upp färre med det och potatisen
lades i färan, sedan myllades den igen med samma änder.
När de sättes bräat för ett sådant änder och kypade potatisen
så sätte de skacklar vid ändert istället för stäng.

Stängem användes när de hövde med oxar eller kor.

Till skacklar vid ett sådant änder, brukade de bygga
självrutna sådana i skogem. Sådana finnas här ännu.
Den skackalen bilades fast vid ändert med trä, ej järn.
Dessa änder vilka drogos, som nämna av människor,

vara av mindre sort. De sattes en lång häpp eller pinne
i änderstängan på två personer skulle dragas. Ofta var
detta modern och någon av de äldre barnen som
drog och fadern tröjde.

Trästock. Med lång stock som går fram till öket, men
änderstängan, den är fastsatt vid ändret och häftas
fast i öket. På öket, som lägges på dragarnes nackar,
är fastsatt ett stycke trä, ovannå och midt på. På detta
trästycke är inskuret 6 st. skåror, i dessa skåror lades
hanken som sammanhöll änden och öka, Äldsta typ
av hank för detta ändamål var den som var gjord av två
sammanvridna björkvidjor. I änderstängens övre ända
var bovat ett stort hål, och i detta hål sattes en quor pinne
av trä, på den hängdes den hanken som hängde i
öket, sedan var det ett begynnande äija.

Finnplog har ej användts här, ej heller rist.

Plog. Ploj. Plogen är en nyare jordbearbetningsredskap
här, i synnerhet lämplogen. Träplogarna var de

första som användes, därefter kommo järn-
 plogarna som tillverkades i Norrahammar.
 Plogens delar äro skärmarna - ^{Kör-plogar} skärmarna och
hansotaket - handtaget, och idem styg-stängsen -
 stygstängsen som sät emellan skärmarna, detta var
 plogens övre del. Plogens nedre del bestod av plog-
bilsen - plogbilsen, bröttet, knivarna, vännskivan,
hännskivan. Plogstängsen går från bröttet och
 de övriga delarna fram till svängarna - sväng-
larna, som äro spända efter plogarna. På plog-
 stängsen sitter ett järn som kallas beetslet, vari
 sitter en brok som häftas i ett järn, vilket är
 format till en märka. Denna märka är fastslagen
 vid svängarna. Så spännes plogen efter plogarna.
 Som förut nämnts voro träplogarna de första
 som användes, Av körplogar voro de första till-
 verkade i Norrahammar. De första järnplogarna
 gjordes hemma. En smed smidde järnst och en

Landsmålsarkivet Uppsala 7054
 A. Strömberg. 1934. JÄT
 SMÅL.
 Frgl. 27

snickare gjorde träarbetet. Plogarna fingo namn
 efter tillverkaren, ~~eller~~ eller platsen där de vore
 gjorda. T.ex. Vid Vasabro på Vemboö i Utsikt s.n.
 fanns fordom en plogsmästare, hans plogar kallades
 "Vasabroplogar" eller "Utsiktsplogar". Annan-
 stads fanns t.ex. "Berggrensplogar". Sedan blev det
 "Norrakammarplogarna o.s.v. De plogar som an-
 vändts här på orten vore träplog, jänplog -
acképlog - åkerplog, mysplog - mysplog. Åker-
 plogarna var mindre och lättare, mysplogen var
 större, tyngre och driftigare. Även hade vi och här
 embetsplog och träbetsplog. Jämplogarna kommo
 i bruk i media av 1800-talet och de som gjordes vid jämn-
 bruket omkring 1870-80-talet. De nyare plogarna ha
 kommit i bruk på 1900-talet.

De olika delarna på plogen kalla vi: skatmarna,
stödet - emellan skatmarna, men ären benämningarna
 som ovan. Träplogens delar vore: bakständer.

Landsmålsarkivet Uppsala 7054
 A. Strömberg. 1934. JÄT
 SMÅL.
 Frgl. 27

och framstapordars (betskumma som bill och bröst), pløj-
aosen, pløjhalsen och dräkten (plogstypet).

Man reglerade plogens djupgående, medelst järntrilser
som man satte i och således lättade eller tyngde vänd-
skivan. Med de plogar som komono från fabrikerne
följde ställskruv. Fästet för draganordningarna var
den brok som satt i svängeln, kätades fast i betoler
på plogstypet, när plöjningen skulle böja.

Plogbillens namn: själva ändan är plöjspetsen, och
bidorna är vingarna. Vändskivans bakre del
kallas stättan - stjerten. Delarna av en modern
svängplog, s. k. Östermans plog är: höjra haongtaket
- höjra handtaget, eller höjhaongtaket - höjerhand-
taget och vänsthaongtaket - vänsterhandtaget,
skalmar, stag, bill, vändskiva, landskiva och
plogstängeln. I gamla tider då de aurände träplog
hade de en gammal utsliten bilyxa fastsett vid
plogen, att slå fast bilarna med när de lossnade.

Uttryck för reparation av plojen: "vässe bitten, lägga om bitten." Transport av plojen: Plojen lades på en vagn, häst och vanligtast en Dyngsätä - Dyngsäter, - gödselvagn. En stäcke sattes igenom plojen, och två man bar den emellan sig på axlarna. Eller spändes dragarna för plojen, som då lades på sidan och fick på detta sätt aba, kasa - glida till den plats der den skulle användas. Detta när det inte var långt att transportera plojen. Folktron om plojen var att: den som hade sin plog stående ute jultiden när Fröja kom, eller när Fröja var ute för att taga upp - (hämta) sin julkost, den fick ingen, eller dålig gröda komma. Hon blev arg och vätte omkull plojen. Fick en havande kvinna se en plog stående i en äker så gick hon dit och vätte omkull den, att inte det väntade barnet skulle få lyta. Det var vanligt att, så snart dragarna voro lösta från plojen, vättes den på sidan.

Landsmålsarkivet Uppsala 7054
 A. Strömberg. 1934. JÄT
 SMÅL.
 Frgl. 27

Sladd har ej förekommit här.

Den äldsta harven var trähä^även som också kallades leahäv - ledhäv. Harvens storlek varierade, alltefters större eller mindre behov av starka dragare, och dessa i sin tur på större eller mindre jordbruk. I gamla tider hade bönderna oxar som dragare på åker och i skog, men dessa ha mere och mere fått lämna plats för hästar. De flesta bönder i denna trakten brukar sin jord med hästar, två eller en, alltefters behov. I denna socknen, Jät, finnes inte, så vidt jag vet någon person som äger en oke - naturligtvis ej heller parer. På smärre jordbruk användes före och ännu i dag, två kor som örats till dragare av både prog, ånder och hävar samt köbb - kubb - åkersvätt. På många torpställen säger man före endast en kor försänd för harven eller åndret, men även, som förut nämnts, Torparns

Landsmålsarkivet Uppsala 7054
A. Strömberg. 1934. JÄT
SMÅL.
Frgl. 27

häring, i den ena ändan av okst.
 Den gamla träharven var sammansatt av
 en mängd små träbitar, med en "tinge"-trä-
 pinne i varje, men och så ett hål igenom
 varje träbit, på så sätt att, då bitarna fogades
 tillsammans i den form och fason hela harven
 skulle ha, stöcks en kapp rätt igenom varje
 rad av bitar, således att alla bitarna vado
 sammanhållna av kapparna, vilka vado av-
 passade i tjocklek så, att alla harvens delar
 rödde sig lätt och fritt omkring kappen, upp
 och ned i höjd och djup, den följde markens alla
 ojämnheter. Träharven kallades pennshäv
-pinnsharv. Pinnarna eller tingarna vado
 huggna så att, av trädets stam följde något med
 och bildade ett huvud på pinnen, så att den blev
 på sin plats och ej ramlade igenom de hål vari den
 var satt. Benämningen på harven var och är

Landsmålsarkivet Uppsala 7054
 A. Strömberg. 1934. JÄT
 SMÅL.
 Frgl. 27

icke allena häv utan även hä^äv. Efter trä =
 harven kom järnharven, även den en leahäv-
 ledharv. Harvar av trä eller järn med trä eller
 flera rörliga delar för sig själva, kallades leaharvar,
 och slätharvar. Pinnarna till träharven togs
 av gran, men även av rönn och en. Det fanns
 harvar som hade enbart tvärliga pinnar, dessa
 harvar kallades krokpennahäva. Namnen på
 harvarna benämndes efter antalet pinnar i harven,
 t. ex. Njepenna häven, älve-penna häven o. s. v.
 Det fanns 5, 7, 9, 11, 15, 18 pinnaharvar, men fanns det
 hundrapinnningar - säges det, jag har ingen sett.
 Draginsättningen var anordnad på det sättet att, på
 harven var fastslagen en märlä av järn, och i den
 "häftades" - kallades harvstången, en stång av trä
 som fastslöts emellan oket och harven. Längre
 fram i tiden fick en jä^äntiste (L) järnkätting
 - en järnbindsla (j^ämbingsla) tjänstgöra den.

Landsmålsarkivet Uppsala 7054
 A. Strömberg, 1934. JÄT
 SMÅL.
 Frgl. 27

De som hade endast lite jord, myllade ned sin ärd med kratte.
Lådana hade de av trä, men även av järn.

Uttryck som beteckna ett köra med harv äro:

Jä ska hävå, jä hävåde, jä haä hävåt, Jän biten
ska hävås, Jän biten ä hävådä, Jä stöcket hävådes,
ä hävningen ä fäädä. Harvning uttalas ävenledes:
hävning, hävva o. s. v.

Då man för i tiden harvat en åker, harvade man ett
slag rundt om hela den åkern, sedan var den åkern frädd
för troll. Den var nu också en säker plats, och ett säkert
område att tuga sin tillflykt till, för människor som
om kväll eller nattetid råkat ut för trolltyg, men det
var inte lönt att ge sig denifrån, eller stiga utanför runden.
harvningen förvar solen gått upp påföljande dag, ty
trollen vaktade i närheten, och lät högt uppe i frän
luften höra sina hamoka tjut och skrån, som de i
ilskan utstötte, över att inte ha någon makt, med den
eller de personer som möjligtvis tegit sin tillflykt till

Landetsmålarkivet Uppsala 7054
A. Strömberg, 1934. JÄT
SMÅL.
Frgl. 27

Den rundharrvade åkern.

Vält, åkervält. Vår benämning är köbb (kubb), köbban, köbbå, köbbånå. Med den ska vi köbba, vi köbbade, vi ha köbbat och slutat köbbningen och köbbanet. Köbb är den äldsta benämningen på detta redskap som brukat uppsåras. Nu har denna benämning fått mer och mer ge vika för vältan men den heter nu ackå vält (a, som a i jag) - åkervält. Köbbans delar är köbban och skacklana. Kubbens var gjord av en grov och tung ekstock som var slät. Men denna köbb hade den olägenheten med sig att, då man skulle köra om ett hörn och vända, sopade kubbens ut en del jord, dit den inte skulle vara. Så funderade man ut att dela kubbens i två delar, d. v. s. på tvärsen. Då man nu vid köbningen kom till ett hörn och skulle fortsätta åt annat håll, rullade halva kubbens åt ett håll och den andra halvdelen åt ett annat, men dock så, att jorden blev där den skulle vara och så var den olägenheten avhjälpt.

Landsmålarkivet Uppsala 7054
 A. Strömberg. 1934. JÄT
 SMÅL.
 Frgl. 27

Den i vältan indragna järnkulten kallades bössan.
 Man fann nu på att anordna en sittbräda över kulben
 och så åkte man samtidigt som man köbbade. Husbun
 blev då tyngre, gick stadigare och packade - prässade
 hop jorden bättre än förut. Det hette utid: Spänn för
köbben ä köbba, Jän ackⁱⁿ aka köbbas, Jää ka vi köbbat.
Jä köbbade, och ackⁱⁿ ä köbbadä.

Stendrög, Stendröj, Våra benämningar på detta redskap
 äro: Stendröj, Stensläpa, Stenasa, Stenkasa. (Asa
 och kasa är glida). Flammel och Stenvagn, även Stenbjörn.
 På detta redskap brödes stenarna bort från åkrarna.
 Mullskopa är ej känt av någon här.

Höst och vårplöjning

Ordet åker betyder fast odlad mark. Ett med diken på
 alla sidor omgivet fält kallas en tėj - teg. Den tėj
 de tėjana, även - och vanligaast tėjel, ett tėjel, det tėjlet
 de tėjlinä. - Stycket emellan två fälter på ett fält,
 är en jö^urensä. Den det diken eller plöjes, lägges upp

Landsmålsarkivet Uppsala 7054
 A. Strömberg, 1934. JÄT
 SMÅL.
 Frgl. 27

jord som kallas vältor. Ordet jäst betyder ett stort område. Lann-land kan vara stort, som t. ex. rovland, men även litet som ärtland - ärtulann och blomland.

Plöja, höstköra, plöja, höstplöjning, ploa, höstploa, laja te vaojoiu. Höstkörningen börjades så snart säden var tagen av åkern. Detta skulle vara gjort till Meckelsmässe, innan de bytte om tjänare. Det byttes näml. om tjänare vid nämnda dag. Man hade också den säden att allt arbete vid jorden skulle vara avslutat till Hällnamässe, ty Hällnamässenatt - Sukhätgonadagens natt var jordens bruanatt - brudnatt, då skulle allt vara färdigt och vila, säden började vinterarbetet. Arbjningen eller plöjningen börjades på den plats där man, på åkern gjort upp Valborgsmässoelden, som skyddade åkern för troll.

Arbetstiden var om sommaren på herragårdarna från 4 på morgonen till solnedgången på kvällen. På bondgårdarna var ungefär samma arbetstid, ibland ännu längre, särskilt

på kvällarna. För 50-60 år sedan kunde man i skördetid, särskilt i kornskörden, få se bonden och hans dräng kraka korn, sätta kornkärvar på krakar - stövar, ända till kl. 11 på kvällen, belysta av den tidens mera förekommande kornblaxter - sillablocke. Ofta brukades säd vid månken.

Den jord som plöjdes på våren, var endast den som ej hanns med på hösten, eller som på grund av alltför våt höst, icke kunde plöjas. På våren harvas jorden innan den besås. Här på orten plöjde man för med oxar, men nu med häst eller hästar, eller ett par kor. Nu finnas icke några oxar i vår socken, så vidt jag vet. För då de plöjdes, voro de två personer, en körde och en annan skötte plogen, och man kunde få se en tredje som gick efter plogen och vände plogtilltan, så att den kom att ligga i rätt läge. Innan plöjningen började, sattes man upp kraka - stövar i en rätt linie varefter man rättade sig vid plöjningen

Landsmålsarkivet Uppsala 7054
 A. Strömberg. 1934. JÄT
 SMÅL.
 Frgl. 27

Så göres på en del ställen ännu.

Kar stor areal man kunde plöja för dagen:

Med ett par oxar plöjdes ett halvt tunnland, med hästar plöjer man nu ett tunnland för dagen.

Förr i tiden var ej vanligt att plöja på förtjänat, men för gille, kalas, det kallades höghjälpe, höggille, höökallas. Det blev travligt samkväm på kvällen, med kaffe och jökar, mat och brännvin och kaffe med stora grova rågmjölskringlor som dopp.

Jordens beskaffenhet vid plöjningen: "Dä ä fö' tungt ä fö' löät - torrt nu ä ploa, en gav inte na ploen i jöän, han bara skömma övampas, Dä ä tung-ploat, jöän ä haviä. Men dä det ä lagom fuktigt för plöjning: "nu ä dä lätt-ploat, nu dea di ploen som ingenting.

Uttryck för plogets djupgående, djupploa - djup^{plöja}plöja, (lika ofta säger man plöja), skömploa - skum^{plöja}plöja, detta är grundare plöjning.

Landsmålsarkivet Uppsala 7054
A. Strömberg. 1934. JÄT
SMÅL.
Fgl. 27

Med fåra menas plöjgå^{an} - plogfåran, rännan som blir efter det plögen gått fram. Den lösstrukna jordskivan kallas tilltan - Tilltan, den orörda jorden bredvid kallas gräsvallen. Det upplöjda fältet benämnes nyplojet - det nyplöjda.

Förläggning, och hur plöjningen av ett fält börjades:
 Man slog först upp en plogrygg, rakt fram över hela det fält som skulle plöjas, det kallades plogryggen eller plöjryggen. Två plogtilltar fjälldes emot varandra, dessa kallades även enbart ryggen. Den oplöjda jorden under plogryggen kallades gräsvall, och man körde sedan runt plogryggen, alltid vändande åt höger. Man slog ihop tilltorna, man slog in fåror, fjälldes ihop. - Slo ihop tilltorna slo ihop fåra, fjälldes ihop. - Ibland när de plöjde, spräckte de plogryggen och slog tilltan utåt - utåt, då blev slut: fåran midt i fältet, men då de lade upp plogryggen midt i fältet, då kom slutfåror på sidorna av stycket, vid rensen. Lade de upp tvärtilltar över långtilltorna vid ändan av fältet

Landsmålsarkivet Uppsala 7054
 A. Strömberg. 1934. JÄT
 SMÅL.
 Frgl. 27

Så kallades dessa ämnafära - ändfärer, slutfärer.
Köra med plogen utan att köra upp någon tilla, det
 kallades att köra tomma, köra späke, köra löske.
 Detta är då man kör tillbaka i förut körd föra. Nu för
 tiden kör man fältet runt när man plöjer, och detta
 kallas figurplöjning.

Uttryck som beteckna plöjning av gräsvall: Ploa
gräslannet. Det uppkörda fältet kallas nyplöjet.
 Plöjningen året efter, kallas ot²vänna - återvända,
 ty jorden vändes åter med plogen.

Andra benämningar för plöjning, beroende på var det plöjes:
Ploa rågstubb - rågstubb, detta plöjda stycke: rågstubbploet.
ploa påmalannet - potatislandet o. s. v. Andra hit hörande
 uttryck: Nu ä dä launet ploat färl dä va schao² - svärt.
dä va schao² ä fao ne plojen, dä va hao² - hårdt ä gar nar.
 Då plogen under plöjningens hoppar och ej ter ordentligt
 heter det: Dän bara far² hoppa ä göppa, och då plogen
 tar för lite i sidled: plöjen smaolade, tar den för mycket.

han stal, plojen stal, Jä stal Jä. Jä stal Jä.
Jä stjälå iblaun. - då jorden samlar sig framför plojen:
 - Jä stäppa. När de ploja i blöt jord: Jää klakbit, Jä klakka.
Trädesbruk och gödsling. Träda, Träa, träan, träå, träana,
träejoin - trädesjorden. Räijträan - råjträden.
 På trädesjorden såddes alltid råg, dock betades fär på
 en del av trädan. En del i trää i en del i säe. Att träda
 jorden kallades att lägga jorden i trää. Ordet trää - träda
 benämndes i annan mening, beroende på i vilket väder=
 stretch trädan låg, från gården räknat. Östéträän, söä =
träan osv. Den ijanlagda åkern kallades öäck^{än} - öde=
 åkern. öejoin - ödesjorden. Trädesåkrarna användes till
 färbete, och de som inga färbade, släppte sina djurgolar der.
 Innan trädan plöjdes, harvades den för att ogräset skulle
 dö ut. I senare tid betades inte trädan, i stället harvades
 den två- tre gånger under sommaren. När slåttan var
 slut skulle trädan brännas, den plöjdes och harvades och
 när tiden var inne såddes rågen.

Landsmålsarkivet Uppsala 7054
 A. Strömberg. 1934. JÄT
 SMÅL.
 Fgl. 27

Rötet - kvickrot, samlades ihop i högar och brändes på träden, ty askan kläke - gödslar jorden, jorden blir kläke värtlig, fruktbar. Andra arbeten i samband med träden var att, från åkrarna bryta upp stenar, vilket skedde med järnspett - jämstaong och långa grova trästänger. Då brötesten, man bröt sten. Dessa lades upp i högar - i höja, röä rör, sterrör på åkrarna, eller grov man grävde man djupa håla - djupa hålor och lade dem i jorden efter dessa hålor ströddes ut på åkrarna.

Det gamla sättet att spränga stenar ute på åkrarna, var att elda med stora risbål på stenarna, tills dessa blev riktigt heta, derpå öste de kallt vatten över dem och så kramnade de. Ännu äldsta sättet att spränga stenar var att spränga med fläsk. Man eldade och smälte fläskspäck, flottet rann över stenen, stannade i fördjupningar, rann in i rännor, stannade i mossan på sidorna, och verkade som fotografen vid påtändning. Detta lär enl. sägen ha varit det mest effektiva sättet

Landmålsarkivet Uppsala 7054
A. Strömberg. 1934. JÄT
SMÅL.
Frgl. 27

vid stenoprängning, särskilt då man ville bli befriad från troll, som hade sitt tillhåll i berg, eller större stenar, annan slags sprängning respekterade icke trollen.

En stor del av stenarna från åkrarna ledes upp till gårdsgård, Dikning, under trädesåret. Det dikades omkring träden endast smala diken. Färdre tid gjordes icke så breda diken som nu. På en åker som inte var alltför vattenrik, grävdes de endast ut allå - ållor - smala rännor vid den snaraste kanten av åkern, sedan kom vattnet genom dessa från åkern. - Uttryck för att åkern är bottensur: Dän ack^ä ä bönnsur^ä, vannet - vattnet stao^ä dä^ä ä koka fö^ä jämnaden - för jämnaden, dä tya inte i fläcken, dä stao^ä dä^ä ä haoll^ä syran. (tya - vika).

Att dika. grava dike, ta öpp dike, ta öpp nydike, röns'äpp di gamle diken, dik' om gamla dike.

De som dika, utföra dikningsarbeten kallas dikare. Vid större dikningsföretag legas arbetet ut till dikare, till sådana som varit och äro vana vid sådant arbete.

Det ansågs för att vara ett strängt arbete att dika.

Olika moment i dikningsarbetet. Först sattes dikepälarna - dikes stolparna, käpparna ned i jorden, här och der, men i rak linie. Emellan dessa märken bands ett snöre, som sträcktes så att det blev rakt, och precis efter detta snöre skulle det grävas. Första spadtaget tog matjorden, sedan grov grävde man så långt ner eller så djupt som diket skulle bli. Då bötnade di, di hadde bötnat, di hadde bötnat di hadde naott botten, kommet te bönn.

Sedan ränsades diket med en smalare spade, diket pötlades - putsades av. - Med en gammal bäljxa hoggde man sedan av böskä - buskar och rötter på dikeskanterna.

Den ytan, bäljxan, kallades diklyxen - dikesykan.

Att jämna av kanten av diket kallades skätta av att.

Den lutande - sluttande kanten av diket var dikesslöntan.
Jorden bredvid dikesreusen, själva kanten av reusen - dikeskanten

Prädja, rö för dikningen, rö önnan böskana.

Hur stor sträcka lämnades oplöjd utmed åkerreusen?

Det var icke något bestämt mått för denna, man tog den så liten som möjligt, för att få så mycket sädesjord som möjligt. En liten historia pennar här: En bonde här för några år sen, ville ha beröm för att ha skött sin gård bra, han sade:

"Nå ja kom hit te gaoⁱⁿ, peck ja inte mönnⁱⁿ - mer en rygga- byra renahö" (så mycket hö, vilket på renarna, som han kunde bära på ryggen) nao hele ming gaoⁱ - gård. Mån nu nå ja' skå flötta hån - häifruu fao ja' sex lass.

Dikenas olika benämnr. Stoⁱdike, avloppsdike, hue dikes-
huvuddike, täckdike, utfallsdike, raodike - rådike,
raogaongsdike - rågångsdike, yttⁱdike, innⁱdika, laggdike,
kanal. Ett dike som går längs med rågången är ett rådike.

Laggdike är ett sådant som dikas i laggen - kanten av en myr. Små tillfälliga diken som grävas för att avleda vatten från sänkor på åkrarna kallas vattenfärra - vattenfäror.

Täckdikens. Det är minst femtio år sedan dessa kommo i bruk. Dessa lades så: När man grävt diket, lades det först gä^sleträs - gammalt gärdste i botten, derpå stenar

Landsmålsarkivet Uppsala 7054
 A. Strömberg: 1934. JÄT
 SmÅL.
 Frgl. 27

och sist ris och mås - mossor. Redskap voro spae - spade.
 Var det för hårdt för spade, jingo de kaäpa - korpa med kaäp
 - korpa. Leäro^{än} - ler rören, rören av lera böjande trumma
 i bruk här i slutet av 1800-talet. Vid ändan av dessa diken
 lades en fyrkantig trätrumma, ler rören slutade.

Jändan på denna trumma fastsattes en bleckbit med många
 hål i, som vattnet rann igenom. Trumman kallades utloppstrumma.

Namn på den uppskottade jorden. Den vid dikningen upp-
 skottade - äppskätade jorden kallas dikesjord - dikesjord,
 även diketöäro - dikestorr. Dikesjorden spriddes ut, den
 ströddes ut, kastades ut, slängdes ut med grep, över
 vallen som skulle plöjas.

För att taga bort brada gräsväxer använde man sig av
 flåhaka. För att haka sönder torv på åkrar och fält
 användes vanligt potatishacka.

Det man fick goda fall på vattnet från ett dike, sådes: dä ble
fall pas dä, dä ble bra fall pas ut. Mot åkren: dä bara
stao dä ä plorra, dä bli ä bakvann - bakvatten, bakflo.

Broar, broar byggdes över diken, dels av sten och dels av trä.
 När en stenbro lades över ett diken, gjordes en trumma
 inunder, som vattnet rann igenom. När träbroar lades
 lades först två bjälkar som underlag, och på tvärsen över
 dessa lades plankor. — Snapperibroar, var sådana som
 gjordes i snapperi — för tillfället. Man lade äsar och
 gammalt gäddle över diket.

Godä. Godä åkrarna. Här säga vi både gö och gösla,
göa, göas och göslas, gödde och göslade, gött och göslat,
göddä och gösladä, göning och gösling.

Magert. Dä se majät — magert ut, dän biten ä majä —
mager, dä se skrint ut — magert, en skrinä bit — mager.
Dä stöcket ä utpinat, dä ä illa skött, dä far lävä bäträs
pas, en far lävä dretla öv lite, — dretla — strö snått lite
här och der, behöva dyngas ärr — uppgöddas.

Olika slygar av naturlig göddel. Laggäs gössel — ladugårds =
göddel, detta är fädynge och fägössel. Stalldynge och
stallgössel, hästadynge och hästgössel, hästloät.

Larvmålsartat Uppsala 7054
 Strömberg 1934. JÄT
 SMÅL
 Frgl. 27

Larvmålsartat Uppsala 7054
 A. Strömberg. 1934. JÄT
 SMÅL.
 Frgl. 27

svinadynga och svinagössel, grisadynga och grisagössel,
Faoragö, faoralöät, faoragössel och småledynga samt
smålegö och smålegössel är fårgödsel. Slutligen
prevetodynga och prevetgössel från avträdeshuset.
 Uttrycket göllhög - göldhög, förekommer mera på skämt
 om gödselsamlingen. Gödselsamlingen från ladugård och
 stall, benämna vi dynghög - dynghög och gösselhög - göd-
selhög. Platsen där gödselsamlingen är kallas dyngestan
 och gösselstan. Nyare är gösselkompost. Så blir det
dyngsvann och gösselvann - gödelvatten, Gödselbrunn
 är här dyngpöl.

Olika slag av gödsel för olika växter. Fårgödsel till potatis,
 svingödsel till korn, fårgödsel användes både till potatis
 och säd. Man utökade och utökar ännu gödseln med hackat
 gräs, löv och mosse, halm och hänsjövad. De som hade
 tillgång till myrjord, somlade ihop av överatta leget och
 blandade det med annan jord, man sade att det gav kläcke,
 att det kläckte från sig, gav kraft och växtlighet åt jorden.

Ris, röte - kvickrot och all slags bräte som var brännbart, samlades ihop på åkrarna och brändes, askan ströddes sedan ut på åkerjorden. I slutet av 1800-talet började man här i orten att använda kalk och konstgödnings, men endast till hösträsen.

Gödselkörning. Vi säga: körs dynga, köra gössel, köra skit. För i tiden skulle det första dyngelasset köras ut på åkeren den 6 april, alltså den dag då veckotalet gick in. Det sista lasset som kördes ut på åkeren fick inte lämna helt och hållet, något skulle man ha med sig hem igen, för att därmed lägga grunden till det nya gödselupplaget. Man fick inte renskrapa gödselstaden ty blev gödselstaden renskrapad, blev det också renskrapat i säabingen.

Brådtidans benämning. För det mesta hette det: Nu ä dä så braoköät - brådkört (mycket som behöver göras samtidigt) så. Braoskan köä par - brådskan kör på. Nu ä dä så köäspändt, för dä ä ju rullt i

Dyngköäningen - gödselkörningen. Bräd tid var också slactan - slättarna, klöverna släddes först, derefter ängar och madar och så var höstrågen mogen, derefter vårrågen, så kornet och havren. Sen var det snart potatisplaning.

Redskap vid gödselkörning - För i tiden användes trägrepar och med en vanlig potatishacka hackades gödseln loss och sönder från upplaget, der den låg tätt sammanpackad i gödselstaden. Detta gjordes innan den lässtes lässades på Dyngsätän - Dyngsätern - gödselvagnen. Själva sätern var som en stor lång låda, längre än vagnen var på denna sätern stöd, med fasta gavlar, men med löstagbara sidor fjölur, dessa lyftades upp från sina i stammarna, gavlarna infällda hake hack skärver. infällda hake hack skärver. Då sätern var avlastad avlästet, lade man den ena fjöluren i sätern, satte sig på den och åtats hem.

Dyngstau är nu som för bakom ladugården, men nu förtiden med cementgolv och tak över. Detta är dock inte allmänt ännu. För var det endast nakna jorden som golv

Landsmålsarkivet Uppsala 7054
A. Strömberg. 1934. JÄT
SMÅL.
Frgl. 27

41

i ladugårdarna hos bönder och torpare, och man bar ut gödseln ur ladugården, en gräsfull i sänder (trägräs) som slängdes, kastades ut genom den, mot gödselstaden vettande dörröppningen. Jordgolv i ladugården fanns så sent som i slutet av 1880-talet. Sedan började man lägga in golv av grova plankor och derefter cementgolv, som nu är ganska vanliga. Då trägolven kommo i bruk, kommo även dyngkärror, måtkärra - av måka - moka, mökärra - av mök - gödsel, gösselkärra. Dessa användes nu att köra, forsla ut gödseln med ur fähuset. Man hade grova, breda plankor från fähuset och ut till gödselstaden på vilka det gick lätt att köra ut gödseln med entjulingen skottkärran och välva den i gödselstaden.

Vinterkördon. Färdre tider sattes de dyngsättern på en veddrög - veddrög när de körde ut gödseln, längre fram i tiden användes grova arbetskärlar. Sommarkördon var som förut nämnts dyngsättern, med lösa sidor, hjul säterhjul, dynghjul. Man sade: lässa dynga,

håva dynga, håva gössel. De som körde ut gödseln kallades dyngkörare. Stå i dyngstaden och hacka loss gödseln innan den lässades på vagnen, fick ofta pigorna göra särskilt lagärspiånä, men även de andra, de fingo också hjälpa till vid lässandet på vagnen, så de hade hunnit hacka loss så mycket gödsel, att det blev ett lass, medan vagnen var ute på fältet och tömdes.

En svenskamerikan kallade en gängdesen piger Dyngdansare. Vid arbete med gödseln hette det: di värms mä skit, di hää bara skit ä värmas mä. Rågnade det så de körde ut gödsel sade de: i då ä då en redit skitvärä. Rågn på första dynglassen betyder fulla hornbingar på hösten. Det var i gamla tiden inte ovanligt att få se en kvinna gå efter gödsel = lasset och sticka på en strumpa, hon hade då en liten korg på armen var i nyktanet lög. Hon skulle, så de kommo fram, hjälpa till med avlässandet och även utströendet av gödseln. Bland tydor var en: Flög en höna upp i vagnen när de körde första gödellasset.

Landsmålsarkivet Uppsala 7054
A. Strömberg. 1934. JÄT
SMÅL.
Frgl. 27

då betydde det dålig gröda, men deremot om en bäst hoppade
 upp i vagnen, betydde det göaring, god gröda.

Låsta gödsellasset lövades och även dragaren eller
 dragarna. Det lasset kallades rosenlasset.

Kales, lekar eller brottning vid dessa tillfällen, känne vi inte till.

Då de körde ut gödseln på vintern, lades den i högar på
 träden eller åkarn. En gösselhöj. Den låg den till våren
 då de körde ut den och strödde den på jorden. Strö lymga.

strö görsel. För att dessa gödselhögar ej skulle torka,
 täcktes de med gransis eller jord. När de körde ut gödseln
 från gödselstaden och ut på fältet för att lägga i hög,
 lade de först ett laj-en flo till den blivande högen, stam-
 nade ihop den. Så lades hela högen flovis, flo på flo.

För, i gamla tiden blev det icke något gödselvattnet i la-
 sugårdarna att köra ut, det rann ner i jorden, så intet
 golv fanns. men i senare tid hördes det ut i tunnor och
 spreds på gräsvall och klöverland. På träden ströddes
 gödseln ut med grep innan träden nåddes, och gödseln

hackades sönder med hacka. Dyngestriöare var den som
 utförde arbetet med att strö ut dyngan. Man plöjde inte
 ned gödseln, man ao^öde - ä^öjde ned den med en ao^ö -
 åker, och då man ao^{it} - ä^{it}t fåroarna, trärade man
 dessa. hövde, ao^öde på träsen över fåroarna, så hövdes
 gödseln ned i jorden. Den som inte använde sin träsa
 till betesmark på sommaren, harvade den så fort den blev grön.

Vår och höstsädd.

Gemensamt namn för alla vårarbeten är vaora - våra,
 nu ska vi bö^öja - bjö^öna vaora, nu ä va^öin bö^öjade -
bjö^{nt}ä, nu ä dä mett i va^öbraoskan - vårbrädskan.
 Och när vårarbetet är gjort, heter det: Nu ä va^öin
gjö^ödä - gjord, nu ä dä tävaorat - tillvärat. Jä va hos
an ä hjälpte an ä vaora, han saode té di daänä - sädde
 slut, i säringstiden hette det: Nu ä sä^ötian - sätiden, nu
 ska va^ösäen ut, nu ä dä ti pa^ö ä sa^ö.

Den del av åkerarealen som besäddes med vårsädd,

Landsmålsarkivet Uppsala 7054
 A. Strömberg. 1934. JÄT
 SMÅL.
 Frgl. 27

kallas vaorjōiu - värjorden. Var den för hårdt - förmycket
gödslad blev den för klakē - för kraftig och säden lade
sig, det blev läjesä - liggisäd. Benämning på höstsäden
var: hōsta jōiu - trädan som höstrågen såddes på.

Då jorden var lämplig att bearbeta, hette det: nu redā
jōiu se, nu ä dän lanom - lagom te saodd - sådd, dän haē
tōēkat - torikat te holien sä - Tämlikere sä. Nu ä jōiu
lāckradē - luckrad, draen - dragen och nu ä dū fārdit te ā saor.
Motsatsen: dän ä haorē - hård, i suē ā klompisē, dän ä inte
tjāuliē te ā saor än, dän redā se inte nåst, dän bara hängē
se hōityen - hōrredskapsen.

Vinterbunke. Vi säga skāēpa - skorpa, ventēskāēpa - vinterskorpa
jōēskāēpa - jordskorpa. - Utsāde. Om allt utsāde säga vi
sāāsā - sädesād, säsad. På våren plöjdes det inte utan sād=
des och harvades harvades och såddes. På sankta marker
hände att man harvade och sådde på tjälan, vaora pro tjäla.
Harvning skedde både före och efter sädden. Arbetet som
gjordes före sädden var att man harvade, och det kallades

möllhärva - mullharva, reda till voojoo - reda till tillreda värjorden.

Harvar som användes voro: Först harvedes med ledhär - ledharv och stäckhär - stöckharv förs sådden, och med slätharv efter sådden, nu användes fjederharv.

Att harva längsmed plojféerna kallas laonghärva - längharva, att harva tvärs över fjärerna var tvä^ä härva - träscharva eller tvära. Att köra från den ena ändan av åkern till den andra, kallades att körs ett draj, köra ett vänn.

Skäpar man ta förbi en bit vid körning med harv, blir det en spekegädda. Speke-utan, förgäves, tomme.

Efter harvningen plögde man med en hacka slå och hacka sönder större torvar och jordklumpar, hacka tö^äv - torv, och slå sönder jordklumpar, det brukar barn få göra.

När jorden var väl harvad och beredd till sådden, så var den teress - tillred, tillredd, redo att taga emot sådden.

Hur sådden tillgick: Var det nära till åkern, bars säckerna dit, var det långt kördes de. Säckerna ställdes utmed

Landsmålsarkivet Uppsala 7054
A. Strömberg. 1934. JÄT
SMÅL.
Frgl. 27

renarna. Den som utförde såringsarbetet var såare.
 I allmänhet var det männen som sådde, och vanligtast hus-
 bonden själv, men så det behövdes sådde även kvinnorna,
flur de sådde. Somliga sådde endast med ena handen och
 några sådde med båda händer, vartannat kast, ut efter
 som de lärt.

Såskäppan. Den har här olika benämningar. I samma
 by kallas den saoskäppan - såskäppan, saomattlet -
 sämättet, saofjäringan - säpfjärdingen och hallskäppan
 - halvskäppan. Såskäppan var tillverkad så: Stommen
 var gjord av trä, en mycket bred spån, rundböjd, botten
 också av trä, ofta flätad av hasselspån. Vid ena sidan av
 stammen var ett handtag att hålla i, vid den sidan av
 stammen som lades mot bröstet vid såringen, var en
 krok, i denna krok fästades säremmen, som var gjord
 av läder, och lades över ^{ena} axeln. Detta för enhandssåring. Då
 de sådde med två händer, hade de två rammar som lågo i
 kors över åttarna och voro fasthäftade vid båda sidor av

Landsmålsarkivet Uppsala 7054
 A. Strömberg. 1934. JÄT
 SMÅL.
 Frgl. 27

samättet. Utsädet bars av en annan, från säckarna till
 sären. Sämskinnerna kommo i bruk här i slutet av 1800-talet.
 Den remsa av åker man besäddes när man gick ett slag
 fram över åkern, kallades en fjäåje - fjärje, en ån, icke
 bredare än att det gick lätt att gå i hela dess bredd, då
 man gick fram över fältet. Denna fjärje var uppmärkt
 med en lång staka, i vars ena ända var fastsat ett slags
 liten hakka, varmed man gjorde en djup ränn i jorden
 vid att gå över åkern och draga detta redskap efter sig.
 Detta arbete kallades att fjäåja - fjärja och stycket man
fjäåjade upp var en fjäåje och redskapet varmed detta
 arbete utfördes kallades fjäåjeknot. Den som drog fjärje-
 knoten var fjärjare.

De fläckar som möjligen blivit obesädda fingo benämnas.
gäolfjäåje - gäolfjärje, Tomfjärje. Gäol - gäl av benämn.
 gälko, kon som efter kalvningen vill vänta ett år eller
 deröver, med att besöka tjuren, och som, även om hon ledes
 till honom och blir betäckt, vickat hon ej vill tillåta, icke

Landsmålsarkivet Uppsala 7054
 A. Strömberg. 1934. JÄT
 SMÅL.
 Frgl. 27

blir tid, hon går gät. Detta ordet gät tillämpades på den ar
sättningsmannen vid sätningen förbitagna hörnan eller stycket
Det blev ingenting på det stycket, det blev en gätfjärje, en
tomfjärje, som fick vara till en annan gång. Men så så-
dant brände, näml. att någon fläck av åkern blev obesädd,
sades att det varskade om barnsöt eller begravnin i
gården. Hade de råkat att så två gånger på samma ställe,
sades att de träsått - dubbelsätt. Att på höst sadesfältet
så i bara fläckar, som uppstätt genom is och snö, kallas att
så äppi - så uppe i det redan sådda.

Är den sådda säden myllades ned. Den myllades ned med
årder och efteråt slät harvades det. Gränsfrö såddes utan
att myllas alls, det såddes i säden och slog rötter ändå.
Då sädden var avslutad sade man: Nu ha vi sått té - sätt
till, nu ä ä tésått - tillsätt, ti ha sått frå se.

Dagordningen i sätningstiden: De gamla voro då uppe med
solen, dels därför att det var vänt att så på morgonen
medan det var lugnt, dels därför att grödan då blev bättre.

Vältades efter sädens nedmyllning? - Ja, vi köbbades -
 vältade. Säden myllades ned. Kornet skulle voäläggas
 - vörläggas, myllas andra gången då kornet grott, all-
 så när soLEN - åLEN - sädesbrodden stack upp, sen has-
 vades jorden jämn och köbbades, så att den fick behålla
 sin fuktighet. - Lönliga köbbade regnen på våren,
 särskilt de som hade många stenar i åkern, därför att
 stenarna skulle packas ned, och att det genom detta för-
 feringsätt skulle bli bättre vid skörden, att skära eller
 mäsja näsen utan att hugga i sten. Här på orten var
 ganska vanligt att släppa får och getter på hösträgen om
 vintern, för att beta av den, men detta endast då marken
 var frusen; nå ate de icks trampade upp säden eller
 ryckte upp den med rötterna.

Der det var sia - sankta åkrar, hördes vattenfäror, så att
 vattnet kunde rinna dän - derifrån - bort. När fåran
 var uppkörd rakades den jämn på båda händerna,
 med en rake av trä, som kallades vattenrakan.

Den kant som således rakades jämna kallades kravann
 - kravann - rygg, liksom plöjkravann - plöjkravann - plöjrygg.
 Detta gjordes endast på höströjefältet, det kallades att
 raka vattenfåror. När våren och sädden var avslutad,
 tog man sig lite ledigt och gjorde lite skonkarbete, -
 varjehanda småsysslor. Skonka - gå och ha ledigt, eller
 göras lite smått vad man kan finna på, till nytta eller
 nöje, eller båda delarna. Man gick där och skonkade,
 och tittade efter om man kunde finna något som det
 kunde vara lönt att lägga hännarna på - lägga
 händerna på - göra.

Sådd av andra växtarter än säd, t. ex. trädgårdsfröer, ärtor,
 bönor, kålrötter och linfrö. Flöjfrö - hörfrö - linfrö
 såddes alltid av karlarna, helst bonden själv, det skulle
 göras tidigt på morgonen medan det var lugnt, och helst
 sås på Karolinsdagen, Linsdagen. Den som sådde skulle
 ta en lång steg när han gick till åkern, så blev linet långt
 och bra. Så brukade mor i huset smuggla in några

stycken ägg bland linfröt. Deox ägg kitchade säaren
Då han sådde, han ställde sig då på någon besädd plats
och åt upp äggen - som voro kokta - för att linet skulle
bli långt, rakt och starkt. Sätta sig att äta äggen gick
inte för sig, ty då blev linet kort.

När de skulle så novor för i tiden, så togo de fröt i
munnen och sprutade ut det alltefter som de gingo fram
och ritade upp en ränna var i fröt skulle ligga.

Längre fram i tiden hade de fröt i en flaska, och i denna
satt en kork var i var gjort ett hål varigenom fröt
saddes ut på fåvorne. Nu ses med maskin.

Ärtorna såddes på åkrar eller i trädgården, de såddes
i elote raka. Veckotalet gao^oing - går in - börjar
med 13:nde veckan den 6 april. Det sades: så ej ärtor
i Steinbockens dagar, de bli då så hårda att de svårigen
låta sig koka, ej heller i nyet, ty det blir då bara
blommor men inga baljor. Men i fiskarnes och tvil-
lingarnas tacken går det bättre, de bli de lättkokta.

Landsmålsarkivet Uppsala 7054
A. Strömberg. 1934. JÄT
SMÅL.
Frgl. 27

När de voro sådda myllades de och risades med samma.
 Bondbönor sattes bland potaterna, men även i land
 eller säng för sig själva. Bruna bönor sattes Bedadagen.
 Övriga trädgårdfröer sattes och såddes av kvinnorna
 vid den tid som jorden var tjänlig.

Linäkern, så väl som de övriga äkrarna harvades väl
 innan de besåddes. Här såddes rovor på fåror, deras
 benämning läggäpp rovfåra - lägga upp rovfåror.
 De som inte sådde sitt rovför med flaska, gjorde
 en skära på fåran med en pinne och drettlade ut
 fröt med nypan. Dretla - sippra - strö sakta och
 försiktigt, och ro sedan igen det med räfsa, en annan
 kom efter och klappade samman jorden med en böstel
 ett klappträ. Av linfrö såddes tre kappar på halvskäpplandet.
Blur trädgårdstämporna behandlades och vad som såddes det;
 Detta arbete sköttes av fruntimren.
 Trädgårdslanden gödolas och gräves, sedan besås de
 med en del olika trädgårdfröer, huvudsakligen

morötter, lök, ärtor, bönor och kål.

Trädgården med sina lunn-land och sängar kallades för kallgån, kallgåsslannet, kallgåssängen. Den var kaolsängen - kålsängen, och kaollannet - kållandet, ärtlandet m m. Man gödslade och grävde med spade eller grep, sedan väfrades jämnt med råsa. Kålplantor och kålrotsplantor drogs upp i plant- eller drivbänkar. Sätta potater. Jordens skalle först höras och hervoas. För skulle potaternas ärjas - ärjas ned med ärder, och detta skulle ske i öddatalsvecka - öddatalsvecka, antre i ninne veke - nionde veckan eller i sjunne veke - sjunde veckan i veckotalst. Trättne veke - trettonde veckan, det är den första veckan i veckotalst, med början den 6 april, sedan går det baklänges i räkningen, 12, 11, 10 o. s. v.

De som hade godt om smalegörel - färögörel, strödde den i fåsarna ovanpå potaternas då de sattes, sedan höjdes de med råsa. Utta: köra äpp på näsarfärarna,

fåra äpp te pär äna, köra jö pä na fåra. Man körde med ärder-asä, man asäde, ä äjbe - ärijade med asät - ärdest. När potaternas ärijdes ned, sattes eller lades de i ver annan fåra. Voro sättpotaterna stora, skuros de i bitar, dock så att i varje bit fanns åtminstone ett äga. Var det då någon bit som inget äga hade, kovserades den, den kunde inte ge någon stjälk, det var helt fräckt en ä äs - ars - r - v. När potaterna löpst äpp kommit upp, eller rättare: då potaterna började visa sina stjälkar, kupades de med hacka, man hackade upp en fåra emellan stjälkraderna, så att jorden kom väl och skyddande instill stjälkarna vid båda sidor. Man höll efter ogpäset så: man lukade ryckte upp tistlar i säden. Då sade man: ja, dä ä kamm en si häi dömt dä ä ä ha samlaj - samlaj mä häringen sin, julanatten, dä bliä dao så toset mä tistä i säen säi.

Pötatistanden lukades innan de kupades, rovor och hösträdgårdsväxter lukades och gallrades.

Landsmålsarkivet Uppsala 7054
 A. Strömberg. 1934. JÄT
 SMÅL.
 Frgl. 27

Förskom häftigt regn strax efter sädens, harvades jorden återigen, så att den blev luckes.

Järnnätterna var man mycket rädd för. Åtta dagar före och åtta dagar efter midnattar voro och är ännu järnnätternas. Då dessa nätter gåte, är intet att befara för frostens vidkommande, säden har då satt sig och står sig, allt går ur holk.

Att angiva tidpunkten för någon tilldragelse, voro de gamla icke så noga med datum eller vecka, knappt månad. För dödsfall eller födelse m.m. hette det oftast:

Dä va dö i pååna pläckningen, pa ättösten - på efterhösten, i sjuån - skördetiden, pa vadsian - på vårsidan, i slatån - i blåttern, vs julatien - vid jultiden, pa siewentån - i slutet av vintern. Som även alla högtiderna på året, alla mässor, även Sigfridsmässan angavs ofta som tidpunkt för någon viss tilldragelse. Och som skämt, det svåra smoråret på fåren.

Landsmålsarkivet Uppsala 7054
A. Strömberg. 1934. JÄT
SMÅL.
Frgl. 27

Då åndret eller plojen - särskilt åndret, sattes i jorden på våren, trakterades dragarna, de skulle ha lite var av såkakav, julosten och julölet. Detta innan de började sitt arbete. Ett juljys var med, att dermed smörja åndret. Mer afton s-målet tog sin början den dag då åndret sattes i jorden, är kornet mycket ljus, då du kommer ut för att så, gå då in igen och vänta någon dag, så blir det mörkare, då är sävingsdagen kommen. Så inte åt samma håll som havsen gått, utan tvärtom.

På våren uppstår ett slags kärleksförhållande mellan solstrålkarna och jorden. Det vimlar, glinftar och tindrar, jorden blir dragen och lämplig för sådd. Locke har berättat och solen har gjort jorden fruktsam, nu parre vi på att så. Ett guds tecken är, när bonden har väntat på sig då han går ut om våren för att beså sin åker, ty det händer att man får så värrågen innan veckotaket, gått in, uträ innan 6 april. Den första tobaggan du får se på våren, fånga den och se efter om han har lus under buken, har han det retan, skall säden sås tidigt.

Landsmålsarkivet Uppsala 7054
 A. Strömberg. 1934. JÄT
 SMÅL.
 Frgl. 27

Flyger den första torbaggan, som du får se ^{på våren} högt, så blir säden lång. Flyger han lågt blir säden kort. Så högt som torbaggan flyger, så hög blir säden.

Kryper humlan på marken om våren, blir dålig gröda. Delar av säkassen lades i sämmättet. Men steg högt med fötterna då man sådde, så blev säden hög. Stäl lades i sämmättet, eller bar man det på sig. Askon efter julbrasan förvarades för att strös över linsädden.

För att barnen inte skulle springa i säden skrämdes dessa för åkerjubbens.

Då säningsmannen bandt på sig säskäppan, tog han ett sädeskorn i munnen och behöll det der tills han såte åkern, varefter han spottade ut det. Detta är inte fåglarna skulle äta säden.

Fettisdagen var man tidigt uppe, ty den som var uppe länge den dagen, fick det längsta kornet.

Så djupt som pingsträgnat tar, tar misdommars tockan.

Mycket dun på madarna betyder dålig hornskörd. Tidig åska kör bort grödan. { Jät. Krb. län, d. 15/3 34 Aug. Strömberg.